

Ірина Соколович

**УРОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ДЛЯ 10 КЛАСУ**

Київ
«Дивослово»
2019

УДК 821.161.2.09*10(075.3)

С59

Соколович І. Г.

С59 Уроки української літератури для 10 класу: навч. посіб. /
І. Г. Соколович. – К.: Дивослово, 2019. – 430 с.

ISBN 978-617-7441-01-3

Посібник укладено з урахуванням вимог чинної програми з української літератури для 10-го класу (рівень стандарту). Дидактичні прийоми і методи, види робіт відображають спрямованість на реалізацію компетентнісного, особистісно зорієнтованого навчання літератури.

Запропоновані розробки уроків допоможуть учителеві під час підготовки до уроку.

Для вчителів української літератури, методистів, студентів філологічних факультетів педагогічних університетів.

ISBN 978-617-7441-01-3

УДК 821.161.2.09*10(075.3)

© Соколович І. Г., 2019

©«Дивослово», 2019

Урок 1

Тема. Вступ. Реалістична українська проза. Українська література другої половини XIX ст. у контексті розвитку тодішнього суспільства, культури, мистецтва. Новий етап національно-визвольного руху, культурно-просвітницька діяльність «громад». Періодичні видання. Розвиток реалізму, натуралізму, пізній романтизм. Тодішня поезія, драматургія. Особливості реалістичної прози.

Мета: допомогти учням з'ясувати складні історико-культурні умови розвитку літератури 1870–1890 рр., різних її напрямів – реалізму, натуралізму, пізнього романтизму, роль у цьому періодичних видань, особливості реалістичної прози, тодішньої поезії, драматургії; розвивати логічне мислення, удосконалювати вміння зіставляти суспільні та культурні явища, виокремлювати головне; формувати в учнів національну свідомість, самосвідомість та ментальність, провідні риси громадянина своєї держави, прищеплювати любов до рідної країни, до української мови, свого народу.

ТЛ: реалізм, натуралізм, пізній романтизм.

Міжпредметні зв'язки: історія.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: підручники, довідники, книжкова виставка, «портретна галерея» письменників 70–90-х рр. XIX ст., відеопрезентація, картки, таблиці.

Перебіг уроку

Організація класу.

Мотивація навчання.

Вступне слово вчителя.

У цьому навчальному році ми далі вивчатимемо українську літературу і здійснимо мандрівку художніми світами творів, що з'явилися в другій половині XIX – на початку XX століть. Відкриємо для себе художню самотність українського письменства, естетичну неповторність національної картини буття нашого народу, простежимо розвиток вітчизняного мистецтва слова в контексті європейського літературного процесу.

Польська письменниця Еліза Ожешко писала про українську літературу: «Чим більше читаю, тим сильніше відчуваю дивну насолоду і поезію цієї літератури. Чиста вона, як кристал, тепла, мов літній вечір, несподівано оригінальна, до жодної іншої, відомої мені, не подібна». Переконаймося у слушності цієї високої оцінки.

Оголошення теми і мети уроку.

Сприймання й засвоєння учнями навчального матеріалу.

Розповідь учителя.

Українській спільноті у другій половині XIX століття доводилось розвиватися у дуже складних суспільно-історичних умовах. Наша батьківщина і далі була розділена між двома сусідніми імперіями – Російською та Австро-Угорською. Колоніальний гніт цих держав гальмував духовний поступ нації, стримував культурно-мистецькі процеси.

Особливо важким був цей гніт на тій частині України, що входила до складу Російської держави. Скасування кріпосного права в 1861 році не принесло найчисленнішій верстві українства – селянам – жаданої волі, а навпаки, перетворилося на безсоромне пограбування їх. До того ж посилювалися національні утиски. У 1863 році з'явився на світ горезвісний Валуєвський циркуляр, у якому проголошувалося, що «малоросійського наречія [так тоді царизм іменував українську мову] не было, нет и быть не может». Антиукраїнським настроєм був пройнятий і Емський акт (1876), який справив вирішальний гальмівний вплив на розвиток української літератури, театру, національної науки, оскільки забороняв постановку вистав українською мовою, ввезення на територію Російської імперії україномовної друкованої продукції, навіть публікацію нотних текстів.

У зв'язку з національним гнітом у підросійській Україні центр національно-культурного руху перемістився в Галичину, яка перебувала в той час у складі Австро-Угорщини. Осердям наукової, освітньої та мистецької діяльності українців стає Львів. Тут із 1868 року починає діяти товариство «Просвіта», а з 1875 – Літературне товариство імені Тараса Шевченка; у містах, містечках і селах Галичини створюються бібліотеки, читальні, засновуються драматичні та музично-хорові гуртки. Трибуною всієї української літератури, зокрема й наддніпрянської, стали народовські часописи «Правда», «Зоря», газета «Діло», а також видання радикальних галицьких сил: «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Світ», «Житє і слово». Водночас у Східній Україні видавцям удалося отримати дозвіл лише на випуск кількох, переважно російськомовних, альманахів.

Попри все колоніальні утиски, що їх зазнавала українська культура, тільки підвищували національну самосвідомість нашого народу, насамперед його інтелектуальної еліти. Це знайшло своє вираження в усіх видах українського мистецтва, а також у літературі.

Робота у групах. Клас об'єднується в 6 груп, кожна з яких отримує тему для доповіді та матеріал для опрацювання.

1-ша група.

**Новий етап національно-визвольного руху,
культурно-просвітницька діяльність «громад»**

Наприкінці 50-х рр. XIX ст. почали організовуватися напівлегальні гуртки – «громади». Перша громада виникла в Києві в 1859 р. на основі таємного гуртка «хлопоманів» (від польського «хлоп» – селянин). Очолив її історик, пізніше професор Київського університету Володимир Антонович. Громадівський рух, що його влада назвала «українофільством», набув значного поширення. Громади виникли в Харкові, Чернігові, Полтаві, Одесі, Катеринославі та інших містах. Вони об'єднували представників різних прошарків суспільства з різними політичними поглядами. Їхня діяльність мала в основному культурно-просвітницький характер, а саме:

- відкриття недільних шкіл (першу таку школу було відкрито в Києві в 1859 р.), публічних бібліотек;
- пропаганда художньої та наукової літератури (створення підручників, видання художньої й популярної літератури);
- вивчення української мови, історії, етнографії тощо.

Від 60-х рр. в Україні набув значного поширення народницький рух. Групи «Землі і волі», а згодом «Народної волі» й «Чорного переділу» діяли в Києві, Харкові, Одесі, Полтаві та інших містах. Члени народницького гуртка «Київська комуна» (1873–1874) вели пропаганду серед селян і робітників. Близьким до землевольців був полтавський гурток «Унія» (1875), до якого належав Панас Мирний. У харківській групі «Чорного переділу» брав участь П. Грабовський. Мотиви народницької боротьби проти політичної деспотії й національних утисків відображено у творчості А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, І. Манжури та інших.

Серед найактивніших учасників громадівського руху були композитор М. Лисенко, письменник і драматург М. Старицький, письменники О. Кониський, В. Самійленко, Панас Мирний, історик М. Драгоманов, соціолог С. Подолинський, етнограф П. Чубинський, засновник української статистичної науки О. Русов. До керівного центру громад усієї України ввійшли В. Антонович, П. Чубинський, О. Русов. Громади підтримували зв'язки з представниками національного руху Західної України.

Культурно-просвітницький рух громад викликав тривогу урядових кіл. У 1863 р. міністр внутрішніх справ Валуєв видав горезвісний циркуляр. Проти громадівців прокотилася хвиля репресій, і в другій половині 60-х рр. громадівський рух пішов на спад.

У 1861 р. в Петербурзі члени Кирило-Методіївського братства Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський, які з'їхали сюди після заслання, заснували журнал «Основа». Часопис установив зв'язки з громадами, ознайомлював читачів із життям українського народу. Він діяв до 1862 р. (всього вийшло 10 номерів) і став першим українським журналом у Російській імперії, сприяв пробудженню національної свідомості української інтелігенції.

На початку 70-х рр. влада дещо послабила контроль за внутрішнім життям українського суспільства, відтак громадівці активізують свою діяльність. Київська громада мала власний друкований орган «Киевский телеграф».

Пожвавленню українського руху сприяв заснований 1873 р. в Києві Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Відділ залучив до своєї діяльності велику кількість інтелігенції (понад 200 дійсних членів), зібрав і видав обсяжний матеріал з історії, економіки, культури рідного краю.

Громади, хоч здебільшого й утримувалися від політичної діяльності, все ж таки не влаштували владу. З появою 1876 р. Емського указу діяльність громад було заборонено, закrywся Південно-Західний відділ Російського географічного товариства.

Частина громадівців виїхала за кордон. Серед них був і М. Драгоманов, який упродовж 1878–1882 рр. видавав у Женеві перший український часопис за кордоном «Громада».

2-га група.

Періодичні видання

У 60-х рр. XIX ст. із початком українського культурно-національного відродження значно зростає кількість періодичних видань у Харкові, Києві, Львові. Започатковуються газети, розраховані на широкі кола читачів: «Киевлянин» (Київ, 1864), «День» (Одеса, 1869) та ін. Особливе місце серед них займає місячник «Основа» (Петербург, 1861–1862), заснований з ініціативи й під безпосереднім редакторством П. Куліша, Т. Шевченка, Марка Вовчка, М. Костомарова. Видання об'єднало навколо себе майже всіх відомих діячів тодішньої України. Журнал увійшов в історію української преси як перше значне літературно-наукове та суспільно-політичне періодичне видання. Частина матеріалів друкувалася українською мовою. Саме тут було закладено принципи вітчизняної редакційно-видавничої справи (становлення жанрово-стильових засобів, вироблення схеми й типологічних ознак українського «товстого» часопису) тощо.

Валуєвський циркуляр заборонив друкування українською мовою релігійної та навчальної літератури, дозвіл на друк українською мовою могли

отримати лише художні твори. Наступним кроком російської влади, який ще більше посилював національне гноблення і русифікацію українського населення, став Емський указ, який формально діяв до революції 1905–1907 рр. Згідно з ним заборонялося ввозити з-за кордону будь-які книжки українською мовою, а також видавати українською оригінальні твори і робити переклади з інших мов.

Значним науковим і культурним осередком в Україні став часопис «Киевская Старина», заснований на кошти вітчизняних меценатів В. Смиренка і В. Тарнавського. Він висвітлював проблеми історії, етнографії, фольклористики й упродовж чверті століття (1882–1906) вважався одним із найкращих у Європі. Видання об'єднало навколо себе всі передові українські наукові сили того часу. Його редагували: Ф. Лебединцев (1882–1887), О. Лашкевич (1888–1889), Є. Ківлицький (1890–1892), В. Науменко (1892–1906). Щомісячник виходив російською мовою, проте в останні роки його існування майже третина матеріалів друкувалася українською. Всього видано 94 томи. Розділи й рубрики відображали тематику і зміст видання: археологія, історія та історичні матеріали, художня література, історія літератури, географія й етнографія, образотворче мистецтво, біографічні матеріали, бібліографія, довідкова література. Особливе місце займали біографічні нариси про українських діячів науки і культури, публікації різноманітних історичних документів та наукових матеріалів.

Наприкінці XIX ст. українські часописи виникали й поза межами України. Через неможливість вільно друкувати в Галичині М. Драгоманов разом з однодумцями (А. Лехоцьким, С. Подолинським, Ф. Вовком) заснував у Женеві періодичний збірник «Громада» (1878–1882). Завдяки участі в ньому І. Франка, М. Павлика та інших відомих діячів це видання набуло великої популярності й справляло великий вплив на національно-визвольне та культурне життя в Україні.

У 80-х рр. XIX ст. в Західній Україні з'являються народницькі видання. Першою щоденною газетою стало львівське «Діло» (1880–1916), де широко висвітлювалися культурні події Галичини та Східної України. Суспільний рух національно-демократичного й радикального спрямування репрезентують видання «Друг» (1878), «Народ» (1890–1895), «Житє і Слово» (1894–1897), у редагуванні яких активну участь брав І. Франко. Будучи письменником радикального народницького напрямку, він відіграв важливу роль у розвитку національної свідомості українського народу.

Найвизначнішим національним літературно-мистецьким виданням був «Літературно-науковий вістник», який почав виходити з 1898 р. у Львові з ініціативи М. Грушевського. Новий часопис поставив перед собою нелегке

завдання – об'єднати на своїх шпальтах «всі живі українські сили у всеукраїнському масштабі, поглибити, поширити та зміцнити ідею будівництва української культурної соборності як передумови соборності державної». У перший, львівський, період видання журналу (1898–1906), який вважається найбільш плідним, головним редактором його був М. Грушевський, а до складу редакції входили І. Франко, О. Борковський, О. Маковей.

3-тя група.

Нове звучання поезії

У другій половині XIX ст. нового суспільного звучання набуває українська поезія. Напрями її розвитку визначає плеяда самобутніх митців: І. Франко, П. Куліш, М. Старицький, Б. Грінченко, Я. Щоголів, І. Манжура, П. Грабовський та ін. Збірка І. Франка «З вершин і низин» (1887) після Шевченкового «Кобзаря» стала другим знаменним явищем української поезії. Вона збагатила літературу тематично і жанрово. Проте основним досягненням автора стало створення образу *нового ліричного героя* – мужнього борця за свободу, рівність, братерство людей. Різноманітність Франкового таланту засвідчили і збірки «Зів'яле листя» (1896), що пройнята глибиною внутрішніх переживань людини, та «Мій ізмаргад» (1898), у якій автор сягнув вершин філософської лірики.

Плідно працює у царині поезії в 70–90-х рр. XIX ст. її старійшина П. Куліш. Його нові збірки «Хуторна поезія» (1882) та «Дзвін» (1893) демонструють повернення поета від романтичного захоплення «козакофілством» до шукань нових шляхів національного відродження. Автор наголошує потребу показати всьому світові красу творчого генія рідного народу.

Ліричний герой послідовного продовжувача шевченківських традицій М. Старицького перейнятий проблемами ролі інтелігенції у громадському житті. Поет покладає щирі сподівання на «завзятців-юнаків», що «возлюбили Україну». У віршах «Борцю», «До молоді», «Борвій», «Зустріч» він створив образ мислячої особистості, що не хоче миритися з підневільним становищем.

Помітними в літературному процесі другої половини XIX ст. стали збірки Якова Щоголева «Ворскло» (1883) і «Слобожанщина» (1898). Їхні провідні теми – співчуття знедоленим трудівникам (бурлакам, косарям, ткачам, вівчарям) та оспівування героїчного минулого українського народу. Запорожці змальовані у світлому, романтично-оптимістичному ключі. Приваблюють і пейзажні вірші Щоголева, за якими можна скласти поетичний календар української природи.

Виділявся в літературі означеного періоду й Іван Манжура. Мотиви народних пісень і казок звучать у його збірках «Степові думи та спів», «Над

Дніпром». Поет розкриває світ бідняцької хати, настрої бурлацько-наймитської молоді.

З 80-х рр. одна за одною виходять збірки віршів Б. Грінченка «Пісні Василя Чайченка», «Під сільською стріхою» та ін., пройняті палкою любов'ю до рідного краю, глибоким співчуттям до страждань уярмленого народу, мріями про вільну працю на рідному полі.

Далі за своїх сучасників іде Павло Грабовський, під поетичної творчості якого припадає на середину 90-х рр. Він відкрито осуджує світ насильства, показує шляхи боротьби з ним, за що й змушений був нести важку покуту на засланні.

4-т а г р у п а.

Розвиток драматургії

Найпопулярнішим родом української літератури другої половини XIX ст. була драматургія. Потужним поштовхом до її розвитку стало створення 1882 р. в Єлисаветграді української професійної трупи корифеїв, яка збирала яскраве сузір'я самобутніх індивідуальностей: М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, М. Заньковецьку, П. Саксаганського, М. Садовського та ін. Режисери та актори театру ставили за мету створення реалістичної народної драми. Саме з цим театром співпрацювали найталановитіші українські письменники, які утверджували жанри соціальної та соціально-побутової психологічної драми, соціальної комедії, водевілю, історичної трагедії.

Значний внесок у розвиток української драматургії зробив М. Старицький. Його п'єси позначені актуальністю тематики, демократичним змістом, сценічністю. По-новому письменник трактує традиційну тему кохання дівчини-селянки з паничем у драмі «Не судилось» (1881). Глибокому, щирому, відданому і сміливому почуттю Катрі Дзвонарівни протиставляються і боягузливий, нерішучий студент Михайло Ляшенко, і «панське болото» (друга назва п'єси), у якому жорстоко зневажається право на чисте кохання.

На історичному матеріалі побудовано драму «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» (1887), головною героїнею якої є легендарна піснетворка XVII ст. Маруся Чурай. Попри сюжет з давніх часів, твір мав цілком сучасне для кінця XIX ст. звучання, відображаючи соціальні суперечності та вічну тему кохання.

Тип зажерливої багачки, деспотки власної родини Коломийчихи вивів письменник у драмі «У темряві» (1892). Новаторська своєю тематичною спрямованістю п'єса «Талан» (1893), у якій правдиво змальовано життя акторів, зокрема Марії Лучицької, прототипом якої була сама М. Заньковецька. М. Старицький своїм твором стверджує, що розквіт та-

ланту митця можливий тільки в єдності з інтересами рідного народу, який і є справжнім поціновувачем культури.

Поєднанням реалізму з мелодраматизмом відзначаються драми, комедії, водевілі та інсценізації понад 40 оригінальних творів М. Кропивницького. Велику популярність принесла йому п'єса «Дай серцю волю, заведе в неволю» (1863). Поетизуючи чисте, світле кохання Семена й Одарки, показуючи їхнє вірне подружнє життя, драматург високо підносить мораль простих українців. Із симпатією він змальовує наймита-сироту Івана Непокритого, який заради щастя побратима добровільно пішов у солдати й повернувся додому скаліченим. Водночас багатія Микиту Гальчука зображено жорстоким, егоїстичним, честолюбним.

Вершиною драматургії М. Кропивницького є п'єса «Глитай, або ж Павук» (1882). У ній уперше в українській літературі показано образ «чумазо», тобто сільського багатія-хижака Йосипа Бичка, який позичками грошей і хліба розорює односельців, забезпечуючи себе майже дармовою робочою силою. Бичок позбавлений будь-яких моральних принципів, безжально обдурює бідняка Андрія Когута, а також його дружину Олену, яку доводить до передчасної смерті.

Творчість М. Кропивницького ввібрала в себе багатющий матеріал із життя, побуту і звичаїв українського народу.

У 70–90-х рр. розпочинає свій шлях у драматургії ще один корифей театру – І. Карпенко-Карий, пишуть п'єси різних жанрів І. Нечуй-Левицький, П. Куліш, Панас Мирний, І. Франко.

5-та група.

Інтенсивний розвиток прози

Панівне місце в літературі 70–90-х рр. XIX ст. посідає проза, саме тому українських письменників, які творили в цей час, називають «великими епіками». Вони збагатили українську літературу і в ідейно-тематичному, і в жанровому сенсі.

На відміну од попередників, письменники кінця століття не обмежувалися лише правдивим відображенням народного життя, змалюванням його страждань, а намагалися просвітити народ. У літературі з'являються нові характери та герої, образи «громадського діяча» та «борця проти неправди»; змінюється тематика та проблематика творів.

Як і в попередні роки, провідною у прозі залишається тема селянства. Пояснюється це насамперед заборонаю царської влади описувати життя соціальних верств, які рідко спілкувалися українською мовою (інтелігенцію, службовців тощо). Крім того, літератори змушені були орієнтуватися на селянство як єдиного повнокровного носія української мови, тож знахо-

дили нові ракурси висвітлення цієї теми. Так, поступово письменники зосереджують увагу на житті інших соціальних прошарків – міщанства, службовців, офіцерства, учительства тощо. У повістях Олени Пчілки («Світло добра і любові», «Товаришки»), Б. Грінченка («Сонячний промінь», «На розпутті»), О. Кониського («Семен Жук і його родичі», «Юрій Городенко») виведено образи інтелігентів – діячів культурно-просвітнього руху, «нових людей». Проте висвітлювати життя цих верств було легше представникам західноукраїнської літератури, де не існувало офіційних заборон («Лель і Полель», «Для домашнього огнища» І. Франка, «Пропавший чоловік» М. Павлика та ін.).

У Галичині поширюється феміністичний рух, зачинателькою якого вважають Н. Кобринську. З її ініціативи створено «Товариство руських жінок у Станіславі», що мало на меті популяризацію феміністичних ідей. Н. Кобринська порушує проблеми самопробудження жінки, виховання її самосвідомості. Неоціненною заслугою письменниці є розвиток «жіночої прози», адже її приклад заохотив до праці на літературній ниві О. Кобилянську, Є. Ярошинську, А. Павлик.

Збагачується українська проза й жанрово. У 70–80-х рр. XIX ст. на перше місце серед прозових творів виходять роман та повість. Проте в цей період спостерігається плутанина у визначенні жанрової природи твору. Наприклад, О. Кобилянська називала свої великі епічні полотна «Царівну» та «Людину» оповіданнями, хоч насправді вони є романами. І. Франко розглядав роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та повість «Повію» як «більші оповідання».

Відбувається становлення нових жанрових різновидів повісті. Удосконалюється форма компонування життєвого матеріалу в епічних творах. На зміну поширеній раніше оповіді з її описовою формою та нечітко вираженим сюжетом (Г. Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок) приходиться розповідь (І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, П. Куліш). З'являється жанр автобіографічної повісті-хроніки, що має мемуарну форму зображення, до якого звертаються І. Нечуй-Левицький («Над Чорним морем»), О. Кониський («Юрій Городенко»).

У цей час з'являються також новела, нарис, етюд, образок; зароджується поезія в прозі.

Українська проза, гідно представлена І. Нечуєм-Левицьким, Панасом Мирним, І. Франком, Б. Грінченком, створила передумови для розвитку та нового злету українського красного письменства й стала окрасою світової літератури.

6-та група.

Розвиток реалізму, натуралізму, пізній романтизм

Реалізм (франц. *матеріальний, предметний*) – літературний напрям, який характеризується правдивим і всебічним відображенням дійсності на основі типізації життєвих явищ.

Суть реалістичної манери письма точно розкрив один із найвизначніших її майстрів І. Нечуй-Левицький: «Реалізм чи натуралізм в літературі потребує, щоб література була одкидом правдивої, реальної життя, похожим на одкид берега в воді, з городом чи селом, з лісами, горами і всіма предметами, котрі знаходяться на землі. Реальна література повинна бути дзеркалом, в котрому б одсвічувалась правдива життя, хоч і тоскна, похожа на мрію, як сам одсвіт».

Новий напрям має вигляд послідовної протилежності романтизмові, властиво, на кожному тезу він має свою антитезу. Реалізм зосередився на найзлободенніших (хоч і прозаїчних) проблемах повсякдення і доволі глибоко й різнобічно дослідив матеріальну, емпіричну грань світу та людину як суспільну й біологічну істоту. Проте виявив традиційне впадання у крайнощі, вузьке світорозуміння. Якщо романтик зосереджував основну увагу на внутрішньому світі людини (а відтак – і на інтимному, родинному, духовному, містичному), то для реаліста стає визначальною проблема взаємин людини і суспільного середовища, впливу соціально-економічних обставин на формування характеру особистості.

Ознаки реалізму:

- раціоналізм, раціоцентричний психологізм (ототожнення психіки і свідомості, недооцінювання позасвідомих процесів);
- правдиве, конкретно-історичне, всебічне зображення типових подій і характерів у типових обставинах з правдивістю деталей;
- принцип точної відповідності реальній дійсності усвідомлюється як критерій художності, як сама художність;
- характер і вчинки героя пояснюються його соціальним походженням та становищем, умовами повсякденного життя;
- конфліктність (драматизація) як сюжетно-композиційний спосіб формування художньої правди;
- вільна побудова творів;
- перевага епічних, прозових жанрів у літературі, послаблення ліричного струменя мистецтва;
- розв'язання проблем на основі загальнолюдських цінностей.

У своїх найкращих зразках класичний реалізм сягнув вершин художньої майстерності, а вади його виростають з одного кореня – з недооцінювання суверенності й неповторності людини, духовних граней її психіки.

Серед найвидатніших письменників-реалістів у світі слід назвати Оноре де Бальзака, Еміля Золя, Анатолія Франса, Ромена Роллана, Анрі Барбюса, Чарльза Діккенса, Бернарда Шоу, Федора Достоєвського, Льва Толстого, Марка Твена, Генріха Манна і Томаса Манна, Елізу Ожешкову та ін.

Літератури різних націй виробили свої неповторні варіанти цього напрямку.

Який же український варіант реалізму? Наш реалізм вирізнявся вельми специфічними рисами.

В українській літературі другої половини XIX ст. проступають прикмети кількох течій напромаку.

Найпотужніша течія – побутово-просвітницький реалізм. Представники цієї течії (Марко Вовчок, А. Свидницький, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Старицький, Б. Грінченко, молоді І. Франко, М. Коцюбинський) в основному досліджували родинні, виробничі, соціальні стосунки героїв, зосереджувалися на морально-етичній проблематиці. У 80–90-х рр. XIX ст. частково простежується ще одна течія – революційний реалізм, представники якої відкидали еволюційний розвиток суспільства, духовне вдосконалення людини як доконечну передумову соціально-економічних, політичних змін. Послідовними революційними реалістами були П. Грабовський та М. Павлик, певною мірою знайшли свій вияв ці ідеї також в окремих творах Лесі Українки, М. Коцюбинського, І. Франка.

В українському письменстві аж до 90-х рр. XIX ст. (і далі до злиття з модернізмом) існувала, щоправда в затінку, ціла школа послідовних романтиків: Я. Щоголів, Л. Глібов, С. Руданський, О. Стороженко, Ю. Федькович та ін. – представники пізнього романтизму. До того ж чи не в усіх реалістів спонтанно з'являлися щирі романтичні твори або мотиви: оповідання «Максим Гримич», «Свекруха», «Данило Гурч», «Чари» у Марка Вовчка, роман «Князь Єремія Вишневецький», казка «Запорожці» в І. Нечуй-Левицького, образ польової царівни в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» або шкід «День на пастівнику» в Панаса Мирного, історичні драми у Б. Грінченка тощо. Зрештою вже та обставина, що митець, попри всі перешкоди, писав по-українськи, засвідчувала його національний романтизм.

Основні ознаки романтизму:

- увага до людської особистості, індивідуальності, внутрішнього світу людини;
- зображення виняткового характеру у виняткових обставинах, сильної, бунтарської особистості, непримиренної до світу. Найчастіше це одинак, якого не розуміє більшість інших людей;
- культ почуттів, природи і природного стану людини;

- існування «двох світів»: світу ідеалу, мрії та світу дійсності;
- звернення до народних сюжетів, фольклору, зацікавленість в історичному минулому, пошуки історичної свідомості.

Натуралізм (фр. *naturalisme*, лат. *natura: природа*) – це літературний напрям, що виник у Франції в 70-х рр. XIX ст. і поширився протягом 80–90-х рр. у літературах Західної Європи та США. Цей напрям виник на протигагу романтизму. Представники натуралізму прагнули перетворити художній твір на точну копію факту. Мета письменників-натуралістів, за словами Лесі Українки, «шукати фактичної правди і на ній все будувати». Основними ознаками натуралізму є:

- орієнтація письменника на досягнення науки;
- відтворення життя у повсякденно-побутовій правдивості (фактографізм);
- фізіологічна мотивація вчинків персонажів, які є досить однотипними (робітники, солдати, пралі, лікарі).

Натуралізм тісно пов'язаний із реалізмом. Часом ці два напрями зливаються.

У європейських літературах перехід від реалізму до натуралізму пов'язаний насамперед із творчістю французького письменника Еміля Золя. В англійській, хоча зароджується раніше, не набув широкого розвитку. У російській літературі натуралізм пов'язаний з іменами М. Пом'яловського, Л. Решетникова, М. і Г. Успенських.

Головним представником натуралізму в українській літературі став І. Франко. Виявивши зацікавлення творчістю Е. Золя, він розвинув свою концепцію «наукового реалізму». Цей «науковий реалізм», що мав спиратися на досягнення науки, зображення людини в тісному зв'язку з життєвим середовищем, і був українським варіантом натуралізму.

Натуралізм демократизував мистецтво, урізноманітнив його тематику новими площинами життя (міське дно, побут робітників, патологічна психіка), розкривав позасвідомі мотиви поведінки людини тощо.

Ознаки натуралістичного стилю помітні в романах Панаса Мирного та І. Білика «Пропаща сила», Панаса Мирного «Повія», прозовому бориславському циклі І. Франка.

Озвучування доповідей. Представник кожної групи виступає з доповіддю, учні інших груп нотують у зошити основне з почутого.

Закріплення знань, умінь та навичок.

Метод «Репортери». Кожен учень записує на аркуші одне запитання за змістом однієї з доповідей, яке, на його погляд, є найцікавішим. Усі аркуші здають учителеві, який пропонує учням по

черзі витягнути аркуш із запитанням, уявити, що в них беруть інтерв'ю, і дати розлогу відповідь.

Проблемне питання.

❓ Чий внесок у розвиток української культури в 70–90-ті рр. XIX ст. ви вважаєте найбільш вагомим?

Підсумок уроку.

Інтерактивна вправа «Мікрофон». Продовжіть речення.

- Мене здивувало
- Мені запам'яталося
- Історія дає нам уроки

🏠 **Загальне.** 1. Опрацюйте відповідний розділ підручника. Підготуйте відповіді на післятекстові запитання. 2. Заповніть таблицю «Літературні напрями», запишіть визначення, ознаки літературних напрямів та їхніх представників в українській літературі.

	Пізній романтизм	Реалізм	Натуралізм
Визначення			
Ознаки			
Представники			

Індивідуальні. Опрацюйте «Життєпис Івана Левицького (Нечуя), написана ним самим» (Нечуй-Левицький І. Збір. тв.: у 10 т. – К.: Наук. думка, 1968.– Т. 10. Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи) підготуйте доповідь на одну з тем:

1. Спогади письменника про батька, матір, няньку Мотрю та про батькову школу для селян.
2. Навчання в Богуславському духовному училищі й Київській духовній семінарії.
3. Навчання І. Нечуя-Левицького в академії.